ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 2 | 2021
ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00151

«АВЕСТО»ДА ҚОНУН ВА ИНСОН ХУҚУҚЛАРИ ТАЛҚИНИ

Равшан Икрамов
Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти доценти

Норқул Бекмирзаев
Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти доценти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Марказий Осиёда қадимги даврларда инсон ҳуқуқларининг шаклланиши, жамиятда қарор топган қонунлар ва ижтимоий нормалар, давлат ишларини бошқаришда устувор бўлган қонуниятлар ҳамда мутафаккирларнинг бу борадаги қарашлари ҳақида фикр юритилиб, мазкур масалалар зардуштийликнинг муқаддас китоби “Авесто” талқинида очиб берилган.

Калит сўзлар: Авесто, «Вендидод», зардуштийлик, қонун, инсон ҳуқуқлари, мажбурият, давлат, жамият, бошқарув тизими, мулк.

INTERPRETATION OF LAW AND HUMAN RIGHTS IN AVESTO

Ravshan Ikramov
Associate Professor, Chirchik State Pedagogical Institute

Norkul Bekmirzayev
Associate Professor, Chirchik State Pedagogical Institute

ABSTRACT

This article discusses the formation of human rights in Central Asia in ancient times, the laws and social norms of society, the norms of public administration, the views of thinkers, and these issues are explained in the interpretation of the sacred book of Zoroastrianism “Avesto”.

Keywords: "Vendidod", Zoroastrianism, law, human rights, obligations, state, society, system of government, property.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00151

КИРИШ

Башарият улкан ҳаётий тажрибалар, топиш ва йўқотишлар, шунинг баробарида эзгу умидлар билан учинчи минг арсликка қадам қўйди. Янги аср халқлар ўртасида тинчлик, барқарорлик, дўстлик, ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик асри бўлиб қолади, маданиятлар бир-бирига янада яқинлашади, деган улуғ ният бутун инсониятнинг ижтимоий идеали десак муболаға бўлмайди. Хуқуқий демократик дунёвий давлат қуриш ва бозор иқтисодиёти муносабатларига асосланган фуқаролик жамиятини шакллантириш ғояси билан астойдил меҳнат килаётган халқимиз ҳам бу асрни миллий ғоя ва истиқлол мафкурасини такомиллаштириш билан қарши олдилар. Зеро, «Миллий истиқлол ғояси бугунги тез суръатлар билан ўзгараётган таҳликали дунёда ўзлигимизни англаш, бизнинг камчилигимизни, қандай буюк аждодларнинг меросига, неча минг йиллик тарих, бетакрор маданият ва қадриятларга эга эканлигимизни ҳис этиб яшашга, бу бойликни асраб-авайлаб, демократик қадриятлар, бутун жаҳон тараққиёти ютуқлари билан озиқлантириб, янги ўсиб келаётган авлодни етказишга хизмат қилмоғи зарур» - деган эди Биринчи Президентимиз Ислом Каримов.

Миллий ғоя ва истиқлол мафкурасининг шаклланиши ва такомиллашувида миллий, маънавий-маданий мерос ва унга илмий-ижодий муносабат алоҳида аҳамият касб этади. Миллий ғоя, хуқуқий демократик давлат – ривожланган мамлакатлар тажрибасига таянган ҳолда, лекин давлатчилигимизнинг миллий асосида вужудга келишини маънавий-руҳий жиҳатдан йўналтиргандагина у янги, умуминсоний қадриятларга айланиши мумкин.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Дарҳақиқат, Турон замини энг қадимий маданият марказиларидан бири эканлигини Ғарб ва Шарқ тадқиқотчилари илмий жиҳатдан исботлаганлар. Масалан, оромий ёзувлари бу заминда 5 минг йил муқаддам юзага келиб, маданий тараққиётда инқилобий қадам бўлган. Грек тарихчиси Геродотнинг таъкидлашича, Марказий Осиёда ҳақиқат тартиб ўрнатувчисига сиғиниш зардуштийлик дини шакллангунга қадар ҳам мавжуд бўлган. «Қадимги аждодларимиз эътиқод қилиб келган Митранинг асосий ақидаси ҳақиқат ва ўртоклик (дўстлик) ҳисобланган. Ҳақиқатга сажда килиш – дўстга бўйин эгиш бўлиб, у буюк қонун саналган. Ҳақиқатга эътиқод қилиш маросимларида йигитлар қиличлари билан қўлларидан қон чиқариб, дўстга содиқ қолиш учун қасамёд қилганлар. Турк йигитлари камар тугаларининг икки томонида одам юзининг бир томони ифодаланган бўлиб, ҳар икки туга қўшилгандагина

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00151

одамнинг юз қиёфаси яхлит пайдо бўлган. Бу тугалар одамлар ёвузликка қарши бирлашиб курашганларидагина чинакам инсоний сифатларга эга бўлишлари мумкин, ғояга ишора бўлса керак. Бу Ғарб ва Шарқ халқларини инсонпарварлик ғоялари асосида илмий техника инқилоби шароитида улар ақл-идроклари маҳсули бўлган фан-техника ютуқларини янги бунёдкорлик томонга буриб юбориш рамзи бўлиб қолса, ажаб эмас. Буюк аллома Абу Али ибн Сино давлат емирилгач, ўша давлатни шакллантирган шахслар руҳи яшаб колади, бинобарин, ана шу руҳни тиклаш, уни бугунги авлодлар руҳига пайванд этиш орқалигина тараққиётга эришиш мумкинлигини таъкидлаган эди. Бу билан аллома фалсафа фанидаги барча соҳада ворисликни сақлашнинг бағоят муҳимлигига эътибор қаратган эди. Демак, бугунги ўзбек давлати ўша қадимги Ўрта асрлардаги турк давлатчилигининг ҳуқуқий вориси сифатида шакллансагина, у мустаҳкам асосга эга бўла олади, деб ўйлаймиз. Француз тадқиқотчилари инсонпарварликнинг дастлабки шакли орийлар руҳи сифатида Марказий Осиёдан Хитой, Ҳиндистон, Европага кириб борганлигини исботлаганлар. Тадқиқотлардан маълум бўлишича, эрамиздан олдинги VI асрларда узоқ Шарқдаги Амур дарёсидан тортиб Волга бўйларигача ҳамда бутун Кичик ва Ўрта Осиё ерларини ўз ичига олган Турк давлати бўлган. Милоддан олдинги V асрда Олтой ва унинг атрофида «Баланд арава» номи билан аталган Турк давлати ҳукм сурган. Хитой манбаларида Хун ва Суғд қони бўлган турклар «Самовий мағрурлар» деб аталади ва улар дўстлик ҳамда биродарликни жуда-жуда қадрлаганликлари таъкидланади.

НАТИЖАЛАР

Бу фикрлардан маълум бўладики, инсоният тарихида энг жиддий бурилишни бошлаб берган зардуштийликнинг айнан Марказий Осиёда юзага келиши томоман қонуният ҳодисасидир. Файласуф Карл Яснернинг фикрича, эрамиздан олдинги 900-800 йилларда жаҳон динларининг асослари яратилдики, барча соҳалар йўналишларида ялпи умумийлик (универсаллик)ка интилиш бошланди. Ўша пайтларда нимаики ўйланган ва бунёд этилган бўлса, башарият шу кунгача ўша мақсадлар билан яшаб келмокда.

Зардуштийликдаги эзгуликни қарор топтириш ғояси инсонпарварликнинг буюк тамал тошидир, десак хато бўлмас албатта. Шу ғоя асосида шаклланган давлат ва жамиятда одам энг олий қадрият даражасига кўтарилади. Аҳурамазда ўз бандаларига ирода эрки бериб, эзгуликни ёвузликдан ажрата билишни, факат

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00151

ёвузликка қарши кураш жараёнидагина жамиятда эзгулик барқарор бўлишини таъкидлайди.

«Авесто»да жамият бир бутун ижтимоий тузум сифатида тасвирланади ҳамда бунда давлат муассасалари билан бирга жамият ташкилотлари баҳамжиҳат фаолият кўрсатишлари кераклиги уқтирилади.

Жамиятда эса шоҳ, бош вазир (у айни пайтда қўмондон), вазирлар, бош муъбад (коҳинлар сардори), қўшин бошлиқлари, сарбозлар, олимлар, мударрислар, табиблар, устоз, муаллимлар, воизлар, ҳунармандлар, деҳқонлар, чорвадорлар, раис, боғбонлар, додгустир, мироб, котиб ва шу сингари ижтимоий табақалар бўлиши айтилади. Айни пайтда улар тавсифланиб, хуқуқ ва бурчлари батафсил баён этилади.

Жамиятни бошқариш учун Илоҳий Низом ва Одил Низом зарурлиги айтилиб, давлат маҳкамаларида ва жамоат ташкилотларидаги барча йўналишлар шу Низомлар доирасида фаолият кўрсатишлари керак бўлади. Илоҳий Низом талаблари «Авесто»нинг «Вендидод» ва «Хот» дафтар (китоб)ларида баён этилган. Илоҳий Низомларга кўра, одам фаолиятининг барча йўналишлари эзгулик руҳи билан суғорилган бўлиши шарт. Аҳурамизда одамларни эзгу фикрда, эзгу каломда ва эзгу амалда сусткашлик қилмасликка даъват этади.

Оламни яратган, эзгулик нурини таратган ва одамлар фаолиятини ўз фаришталари орқали назорат қилиб борадиган Аҳурамазда (Ягона тангри) «Вендидод»да одамлар ёмон фаолиятлари учун шу ёруғ дунёда жазоланиши кераклигини Зардуштга тайинлади. Масалан, кимда ким била туриб, дин ва эътиқодни бир зардуштийга ўргатмаса арзон ўлим билан жазоланиши кераклиги уқтирилади.

МУҲОКАМА

Таълим ва тарбия жараёнида устоз ва шогирд бурча ҳамда масъулияти Низом – қонунда белгиланган. Бунга кўра устоз Аҳурамазда ўгитлари ва талабларини яхши ўзлаштириб олишлари зарур бўлган. Қизлар 7 ёшдан 15 ёшгача, ўғил болалар 7 ёшдан 17 ёшгача ўқиши мажбурий ҳисобланган. Кейин ихтиёрий равишда ўқишни давом эттиришлари мумкин. Аҳурамазда ёмон тарбиячи ўз таълими билан илоҳий сўзларни тескари қилиши ва тириклик идрокини вайрон айланишини айтиб, ундай кишилар одамларни ростликнинг бебаҳо сармоясидан ва эзгу ниятдан бебаҳра айлашига эътиборни каратди. 33-Хатда «Ҳар бир киши бу дунёда тирикликни бунёд этувчи қонун бўлган Оша-ҳақиқат таълимоти асосида яшаши лозим», дейилади. Шу хатнинг 3-бандида

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00151

бундай дейилади: «Ҳар ким ҳақиқат йўлида зардуштий билан –хоҳ қариндоши, хоҳ ҳамкори, хоҳ дўст-ёри бўлсин – энг яхши алоқада бўлса ва кимда-ким ўз ғайрати туфайли мавжудотни хифз-ҳимоя айласа, ҳақиқат-Оша ва эзгу ният саройида абадий саодатга восил бўлажак».

«Вендидод» Зардуштнинг турли ҳаётий масалаларига оид бўлиб, унда Аҳурамизда – ҳақиқат ва Олий ҳакамга мурожаати ва олган жавоблари асосий ўрин тутади. Унда шахсий, оилавий-маиший ҳаётдан тартиб ижтимоий-сиёсий ва маънавий-ахлоқий соҳаларгача ҳар бир одам феъл-атвори, хатти-ҳаракати, бутун фаолияти қандай бўлиши кераклиги уқтирилади. Масалан, бировнинг айби билан бўғоз ит ўлса, ўша одам ўлимга маҳкумдир. Кимда ким ҳайз кўрган аёл билан жинсий алоқага кирса, унга ҳам арзон ўлим вожибдир. Агар эркак киши балоғатга етган қиз ёки жувонни ҳомиладор қилган бўлса ва у аёл номусига чидай олмай гўдакни нобуд қилса, эркак ва аёл қатл этилиши айтилади. Эркак киши аёлни хоҳ никоҳда, хоҳ никоҳсиз ҳомиладор килиб қўйса, гўдак дунёга келиб балоғатга етгунга қадар эркак уни ўз қарамоғига олиши керак бўлган. Мабодо эркак аёлни етарлича ҳимоя қила олмаса ва гўдакка шикаст етса, ундай эркакка ўлим тайин этилади. Нафақат одам зоти, балки уй ҳайвонларига ҳам илтифот кўрсатиш ҳар бир диндорнинг бурчи ҳисобланган. Уларни эъзозламаган, озор берган одамлар албатта жазоланган. «Бандалари Зардуштнинг буюк каломига қолишга ўзини бурчли ҳисоблайди». Мен-Зардуштийман! Бутун вужудим жон-танам билан деб девпарастларнинг душмани ҳакпарастлар паноҳиман».

Илоҳий Низом руҳи билан суғорилган Одил Низом талаблари бажарилишини назорат қилиш ва тегишли қарорларга келиш ҳар бир овул, қишлоқ ва туманда ташкил этилган жамоа маҳкамалари Оташкада (ибодатхона) қошида бўлган. Раис, додгустир (қози-судя) ҳамда бош мабудлар раҳбарлигида жамоа йиғини чақирилиб, эл ҳамда Ватан тақдири билан боғлик масалалар муҳокама этилган ва муайян қарорлар кабул килинган. Чунончи, йигитларни ҳарбий хизматга жалб этиш, канал қазиш каби оммавий сафарбарлик ишлари ана шу йигит қарори билан амалга оширилган.

«Вендидод»даги хуқуқий қарашларни-жиноятларни шартли равишда қуйидагича тасниф этиш мумкин:

1. Динга қарши жиноятлар: ғайридин билан никоҳга кириши коҳинни ҳақоратлаш, мансабни суистеъмолл қилиш;

2. Шахсга қарши жиноятлар: ҳужум, таҳдид солиш, ҳомилани тушириш, аёлга ҳомиладорлик пайтида шикаст етказиш;

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00151

3. Ҳайвонларга, уй ҳайвонларига, хусусан, турли хилдаги итларга қарши жиноятлар;

4. Мулкий жиноятлар: ўғирлик, қароқчилик, паймоншиқонлик, талон-тарож, босқинчилик;

5. Ахлоқий жиноятлар: фоҳишабозлик, зўрлаш, эр-хотинларнинг хиёнати, қасддан оила қурмай юриш, никоҳ қоидаларини бузиш, зино хиёнат;

6. Табиатга қарши жиноятлар: ер, сув, ҳаво, оловни асраш қоидаларини бузиш, ернинг ҳолатига қарамаслик, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қоидасини, жамоат ва шахсий гигиенани бузмоқ, боғ-роғ, резаворга зарар етказмоқ, сувни исроф қилмоқ, бетартиб бутазор яратмоқ, дарахт ўтказмоқ ва ҳоказолар.

«Авесто»да бу ва бошқа жиноятларга бериладиган жазо ёки уларни ҳар хил мажбурият ҳамда жарималар билан алмаштиришнинг аниқ меъёри ёхуд мезонлари белгилаб қўйилган. Масалан, денгиз кучугини ўлдирганга белгиланган жазо билан чўпон итини ҳалок этганнинг жазосида ҳам, жаримасида ҳам жиддий фарқ бор. Ёки ҳовуздан ювилмаган кўза билан сув олган билан буғдойзорни пайҳон қилган, дарахтнинг шохини синдирганга бериладиган жазолар ҳам ўзаро фарқ қилади. Демак, гуноҳ учун бериладиган жазо тартиблари қатъий низомга, қонун тусига кирган бўлган.

Подшоҳ ва вазирлар муҳим давлат аҳамиятига молик ишлар билан банд бўлганлар. Маҳаллий ўз-ўзини бошқариш маҳкамаларни самарали ишлари учун ёрдам берганлар. Аммо уларнинг ички ишларига ҳуда-беҳудага аралашавермаганлар. Бу ҳол маҳаллий маҳкамалар ва «эркак уйлар» каби (ҳозирги чойхоналарга ўхшаш) жамоат муассасалари масъулиятини ошишига имкон туғдирган. Ҳар бир одамнинг феъл-атвори, ҳатти-ҳаракати, бутун фаолияти жамоатчилик назорати остида бўлиб, уларнинг мусбат ва манфий жиҳатларини белгилаш мезони – Илоҳий ва Одил Низомлар асосида бўлган. Маълумки, қадимги Эрон Виж (Хоразм)да каҳратон қишларда жон сақлаш учун йимкард (ер ости шаҳар)лар қурилган. «Авесто» ва «Бундахшин» да йимкардларнинг бошқарув тизими қонунлари ҳам батафсил баён этилган. Шунингдек, зардуштийлик давридаги Туроншоҳ Аржаси ва унинг давлати тафсилотлари ҳам мавжуд бўлган. Атроф – муҳит тозалиги ва жамоат жойлари покизалигини махсус кишилар мунтазам назорат қилиб борганлар. Кимда ким тозаликка ва озодаликка риоя килмаса, уларнинг аввало ўзи тартибга чақирилган ва килган иши учун албатта жавобгарликка тортилган. Дарахтнинг бир шохини синдирган ҳам, нопок кўзани сувга ботирган ҳам 25 қамчи калтакланиш билан жазоланган. Турмушга чиқиб зурриёт кераклигини унутган балоғат ёшидаги

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00151

қизлар қопга солиниб 50 қамчи калтакланганлар. Балоғатга етиб уйланмай юрган йигитлар эса темир камар боғлаб юриши керак бўлган. «Авесто»да оила мустаҳкамлиги аёл эрки, хотин-қизларнинг жамоат ишлари, ибодат маросимларида эркаклар билан тенг иштироки ҳам алоҳида таъкидланган. Бу масала ёдгорликнинг деярли барча қисмларида ўз ифодасини топган.

Зардуштийликда бир эркакка бир никоҳ раво бўлган, холос. Эр-хотиннинг бир–бири билан келиша олмаслиги, келиннинг қайнона ёки қайнотага ёқмаслиги, фитна, бўҳтон, чақимчилик туфайли оиланинг бузилиб кетишига маҳалла-кўй, жамоатчилик сира йўл кўймаган. Томонларнинг бирида жинсий ёки руҳий ноқислик мавжуд бўлган тақдирда ёки хиёнат содир этилган ҳолдагина никоҳ бекор килинган. Зино ва зинокорлик қаттиқ қораланган. Зинокорлар 14 ариққа кўприк солиб бериш билан ўз гуноҳларини ювиши мумкин бўлган. Бундан ташқари «Вендидод»да яйлов ва экинзорларни пайҳон қилган, хонаки ҳайвонлар, ов ва чўпон кучугига озор етказган, уларни қасддан ёхуд билмай ўлдириб қўйганларга қўлланиладиган жазо, жарима тартиб меъёрлари ҳам батафсил баён қилинган.

Ижтимоий ёки хусусий мулкка кўз олайтирган ва уни ўғирлаганлар, қароқчи ва йўлтўсарлар ўлим жазосига ҳукм қилинган. Бировнинг жонига қасд қилганлар Ватан хоини сифатида дорга осиб ўлдирилган. Ўлим жазосига ҳукм қилинганлар токи ҳукм ижро этилгунга қадар канал қазиш, ховуз ва қудуқлар кавлашда ишлатилган.

ХУЛОСА

Умуман ҳар бир соғлом одам диний талаб ва низомларни бекаму кўст бажариши билан бирга ижтимоий-фойдали меҳнат билан шуғулланиши шарт бўлган. Айни чоғда унинг Низомларга риоя қилиши муқаддас бурчи ҳисобланган. Илоҳий ва дунёвий қонун-қоидаларни ҳурмат қилиш, қадрлаш руҳида тарбияланган жамоатчилик муҳитида қонунларни бузиш ҳоллари камдан-кам одамда учраган. Низом қонунни бузган одам дарҳол эл-юрт олдида шармандаю шармисор бўлган. Ундай одамдан қариндош-уруғ, ёру-биродарлар ҳам юз ўгирган. Жамоатчилик нафратига дучор бўлган кишининг истиқомат жойларида бош кўтариб юриши амри маҳол бўлган.

Ҳуқуқшунослигимизнинг илк илдизлари шунчалар тиниқ, шунчалар тугалки, биз уларни ўрганишимиз, улардан ижодий фойдаланиш малакасини ўзимизда ҳосил этишимиз бағоят муҳимдир.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00151

Албатта, аждодларимизнинг меросини қандай бўлса, шундайлигича ўзлаштириш керак деган фикрдан йироқмиз. Аммо ҳуқуқий демократик давлат қуришимизга қарор қилган халқимиз ўтмиш маънавий меросига ижодий ёндашиб, бугунги барча ижтимоий муносабатларни такомиллаштирсалар, айни муддао бўлар эди айниқса одамларни, аввало ёшларни қонунларни ҳурматлаш, қадрлаш руҳида тарбиялашда қадим аждодларимизнинг тарихий тажрибалари қўл келиши мумкин. Чунончи, қонунларни сўзсиз бажариш механизмини вужудга келтиришда, бунда маҳаллий ўз-ўзини бошқариш каби муассасалар ишларини юқори савияга кўтаришда аждодларимизнинг бой тажрибаларига таяниш жиддий аҳамият касб этади.

REFERENCES

1. Аристотел. Риторика –М. 1978 йил.
2. Афлотун. Қонунлар. –Т.:“Янги аср авлоди”. 2002 йил.
3. Икрамов, Р. (2020). Воспитание гармонично развитого поколения является приоритетом государственной молодежной политики. Вестник науки и образования, 14(92), 88-90. 16.
4. С.Каримов, Х.Маматов, И.Бўриева Юристнинг нутқ маданияти. –Т.:“Фан ва технология”. 2005 йил.
5. М.Мирҳамидов, Н.Норпўлатов, С.Ҳасанов Юристнинг нутқ маданияти. –Т.:“Фан ва технология”. 2005 йил.
6. Икрамов, Р. А. (2020). Теоретико-правовые проблемы экологических интересов человека. Universum: экономика и юриспруденция, 12(76).
7. Ҳ.Ҳамидий “Авесто”дан “Шоҳнома”гача. –Т.:“Шарқ”. 2007 йил.
8. Жураев, Ю. А., & Икрамов, Р. А. (2020). ФУҚАРОЛАР ЭКОЛОГИК НАЗОРАТИ: ЮРИДИК АСОСЛАРИ ВА ТУШУНЧАСИ. Academic Research in Educational Sciences, 1 (4), 300-309.